

İstiklâl Marşının Yazıldığı Mekan Olarak Ankara'da Bir Celvethi Dergâhı ve Tâceddin Sultan

DOÇ. DR. MUSTAFA AŞKAR

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Tâceddin Velî ve Dergâhı, Cumhuriyet döneminde Mehmet Âkif Ersoy (ö. 1936)'un dergâhına misafir olmasıyla duyuldu. Tâceddin Dergâhı, Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1430)'den sonra Ankara'nın ikinci büyük dergâhıdır. Tâceddin Dergâh'ı özellikle İstiklâl Marşı'nın yazıldığı bir mekân olarak Türk milletinin gönlünde ayrı bir yere sahiptir. Bu çalışmamızda kaynaklarda gerçekten hakkında pek az malumât bulunan bu mutasavvıfın hayatı, fikirleri ve dergâhı hakkında yeni bilgiler vermeye çalışacağız.

A-Tâceddin Velî'nin Hayatı

Tâceddin Velî, Anadolu Selçuklu Devleti'nin son zamanlarında yaşamış aynı adı taşıyan Kayserili Tâceddin Velî (ö. 721/1321)'nin soyundan gelmektedir. Tâceddin Sultan'ın esas adı, Tâceddin İbrahim'dir. Cumhuriyet döneminde Tâceddin Velî hakkında bir araştırma yapıp, yayınlayan Enver Behnân Şapolyo (ö. 1972)'nin de ifade ettiği gibi hakkında tarihî malumât çok azdır¹. XVII. Yüzyılda Bursa'da Üftâde hazretlerinin yanında tasavvufî eğitimini tamamladığı söylenir. Azîz Mahmud Hüdâî (ö. 1038/1623) ile pîrdaş olduğu rivâyet edilirse² de gerek aralarındaki zaman farkından gerekse kaynaklarda böyle bir bilginin yer almamasından dolayı ihtiyatla karşılamak gerekir³. Bilâhere hadis, fıkıh, tefsir gi-

Mehmet Akif Ersoy

bi ilimleri öğrenerek icâzet alır. İstanbul ve Bursa’da eğitimini aldıktan sonra Ankara’ya gelip yerleşir⁴. Dergâh’taki kitabesinden de anlaşılacağı gibi, Tâceddin Sultan bir müddet Ankara’nın Karalar köyüne göç etmiş ve yaklaşık yedi yıl bu köyde kaldıktan sonra tekrar Ankara’ya dönerek Hamamönündeki Dergâh’ına yerleşmiştir. Burada günümüzde hâlâ ayakta olan Celvetî Dergâhını kurmuştur⁵. Şapolyo, 1958 yılında yazdığı adı geçen makalede, Tâcettin Velî’nin Ankara’da o zamanlar hâlâ sülalesinin devam etmekte olduğunu söylemektedir. Yine şeyhin yakınlarından ve Ankara eşrafından Şemsizâde Ahmed Efendi adında bir zâtın, Tâcettin Velî’ye ait bir yazma eseri kendisine armağan ettiğinden bahseder⁶. Anlaşılacağı üzere Tâceddin Velî’nin torunları muhtemelen hâlâ Ankara’da yaşamaktadır.

Taceddin Velî, Ankara’da iken evlenmiş ve bir oğlu olmuştur. Oğul Mustafa da yetişmiş ve Celvetiye usûlu üzere sülûkunu tamamlamıştır. Tâceddîn Velî kendisi hayattayken oğlu Mustafa’yı kaybeder⁷. Oğlu’nun kabri, dergâh’ın kabirler bölümündedir. Vefat edince kendi de aynı yerin yanına defnedilir. Tâceddîn Velî’nin vefât tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Ancak eldeki verilerden XVII. yüzyılın son yarısı ile XVIII. yüzyılında başında yaşamış olması kuvvetle muhtemeldir.

B-Tarîkatı

Tâceddîn Velî, elimizdeki tüm eski ve yeni kaynaklara göre Celvetiye tasavvuf ekoluna mensuptur. Bu tarîkatın âsitânesi (merkezi), İstanbul-Üsküdar’daki Hüdâyî Tekkesidir. Celvet, sözlükte, “Ortaya çıkmak, açık ve vâzih olmak, vatanından uzaklaşmak” anlamlarına gelir⁸. Tasavvuf terminolojisinde Halvet’in zıddı olan Celvet, “Kulun ilâhî sıfatlarla muttasıf olarak halvetten çıkmasıdır⁹.” Halvet ve Celvet tasavvufî iki kavram olmakla beraber aynı zamanda iki tarîkatın adıdır. Celvetiyye Tarîkatı aslen Hacı Bayram Velî’nin kurduğu Bayramiyye’nin bir koludur¹⁰. Daha doğrusu Halvetiyye ve Bayramiyye’nin birleşmesinden meydana gelmiş olup, Nakşbendiyye’den de izler taşımaktadır. Celvetiyye tarîkatını temsil eden Azîz Mahmud Hüdâî(ö.1038/1628)’nin silsilesi, Hacı Bayram Velî(ö. 833/1430)’nin halifelerinden Akbıyık Meczub(ö.860/1455)’a dayanır. Bu silsileyi şu şekilde tespit etmiş bulunuyoruz¹¹:

- 1-Hacı Bayram Velî
- 2-Akbıyık Meczûb
- 3-Muk’ad (Kötürüm) Hızır Dede
- 4-Mehmed Muhyiddin Üftâde
- 5-Azîz Mahmud Hüdâî

Kendisi Celvetiyye tarîkatına mensup olan Tâceddîn-i Velî hakkında Osmanlı dönemi kaynaklarda malumata rastlamak pek mümkün olmamaktadır. Bu sebepten Tâceddîn-i Velî ile Azîz Mahmud Hüdâî arasında yer alan silsilenin bir veya iki halkası şimdilik kopuktur. Ancak araştırmacı Sadi Bayram’ın kendi ifadesiyle zahmetler içerisinde ulaşabildiği bilgilere göre Taceddîn Dergâh’ında şeyhlik yapanların silsilesi sırayla şöyledir¹²:

- 1-Şeyh Tâceddîn-i Velî
- 2-Oğlu Şeyh Mustafa Ankaravî
- 3-Şeyh İbrahim Baba
- 4-Selâmi Ali Efendi
- 5-Gizli Şeyh Seyyid Mehmed Efendi Bursevî
- 6-Oğlu Şeyh Mehmed
- 7-Şeyh Abdurrahman
- 8-Şeyh Peri Mehmed
- 9-Şeyh Osman
- 10-Şeyh Şehâbeddîn Ankaravî
- 11-Şeyh Mehmed
- 12-Şeyh Ahmed Efendi
- 13-Şeyh Osman Vâfî Efendi
- 14-Şeyh Mehmed Tayyib
- 15-Mevlevî Şeyhi Mehmed Efendi
- 16-Şeyh Abdülhalîm
- 17-Şeyh Hüsâmeddin
- 18-Şeyh Tahir Efendi
- 19-Şeyh Feyzullah Efendi
- 20-Şeyh Ahmed
- 21-Şeyh Selahaddin
- 22-Şeyh Mehmed Nişan
- 23-Şeyh Mehmed Şemseddin
- 24-Şeyh Gâlib
- 25-Şeyh Mehmed Hüsameddin
- 26-Şeyh Bahâeddin
- 27-Şeyh Süleyman
- 28-Şeyh Mehmed, Mustafa, Neş'et, Azîz, Bedreddin, Mahmud Necmeddin, bu zevâtın hepsinin kardeş olması muhtemeldir.
- 29-Şeyh Süleyman Oğlu Mehmed Efendi

Celvetiyye Tarîkatı silsilesi, Hz. Ali'ye ulaştığı için cehrî zikri esas alan bir tarîkattir. Bu tarîkatın aslını Kelime-i Tevhit zikri teşkil eder. Celvetiyye'de kelime-i tevhid zikri esas olmakla birlikte Halvetî sülûkünün esas olan esmâ-i seb'a (lâ-ilâheillallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kakhâr) zikrinin de büyük önemi vardır. Özellikle Hüdâyî'den sonraki dönemde Celvetî şeyhleri esmâ-i seb'a zikrini telkin etmişlerdir. Celvetî tâcı on üç terkli olup, kubbesi siyaha yakın, koyu yeşildir. Ortasında aynı renk bir düğme vardır. On üç rakamı on iki imam ve Hüdâyî hazretlerine işaretidir. Tâcın tepesindeki düğme, Nübüvvet-i Muhammediyye'nin ifadesidir. Tacın destarı yeşil renklidir¹³. Taceddîn-i Velî'nin Türbesindeki tâcın dilimleri günümüzde yeniden yaptırıldığı için sehven on iki dilimli yapılmıştır. Ancak kubbe rengi siyah, destârı da yeşil olması yönüyle Celvetîye tâcı tanımına uymaktadır¹⁴.

C-Tâceddîn Velî'nin Dergâhı, Türbesi ve Câmii

Taceddîn Velî Cami ve Türbesi elân Hamamönü Sümer Mahallesi, Mehmet Akif Ersoy Sokağındadır. Tâceddîn Sultan'ın adıyla anılan camii ve türbenin hemen yanındaki Tâceddîn Dergâh'ı Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü tarafından restore edilmiş olup, ziyarete açıktır. Cumhuriyet öncesi tekke ve zâviyelerin açık olduğu döneme şahitlik etmiş olan Türk Tarihçisi Enver Behnân Şapolyo (ö.1972), tekkede icrâ edilen tasavvufî hareketlilikten şu şekilde bahseder: “Şeyh Tâcettin Camii içinde bir de tekkesi vardı. Tekkelerin kapatılmasına kadar burada zikir yapılmakta idi. Şeyh Tâcettinin tarîkatı, Celvetî'dir. Zikir günü müritleri ve dervişleri camiinin tekkesinde toplanarak âyinlerine devam ederlerdi. Çok kere bir Mevlevî (tarafından) zikir esnasında nât okunurdu. Bu tarîkatın mensupları zikirlerini önce diz çökmekle, sonra da ayakta ellerini birbirinin omuzlarına koymak suretiyle höykürlerdi. Orta Anadolu'da bu tarîkate girmiş bir çok müntesipleri vardı. Bir çok din ulemâsı ve şâirleri bu tekkenin şeyhleri etrafında toplanmakta idiler. Bu Celvetî tarîkatına Bayramî'ler bilhassa Mevlevî'ler büyük saygı gösterirlerdi¹⁵.”

Camiinin solunda, camiinin bânisi Tâceddîn-i Velî'nin türbesi yer almaktadır. Orada bulunan iki sandukadan kuzeyde olan Tâceddîn-i Velî'nin, kible tarafta olan ise, oğlu Mustafa'nındır¹⁶. Türbenin Camii tarafına açılan penceresinin üstünde: “Yâ Hazreti Pîr Tâceddîn-i Velî” ibaresi bulunan Hattat Kâmil tarafından 1343/1924 yılında sülüs hattıyla yazılmış levha yer almaktadır. Türbenin camii ile bağlantısı giriş odasıdır. Türbe, kesme taş duvarlı, kiremit çatılı sade bir duvardır¹⁷. Sultan Abdülhamîd tarafından 1319/1901-2 yılında yapılmıştır. Türbe, içten sade badanalı, kubbeye benzer şekilde işlenmiş ahşap tavanlıdır. İki dışarıya, biri camiye, ikisi girişe açılan beş penceresi vardır¹⁸. Türbe ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara göre türbenin dışında kapının üstündeki altı satırlık nesih hattıyla Türkçe şu kitâbe bulunmakta idi¹⁹:

Câmi-i pürnûr Necmeddîn mürûr-ı vakt ile
Olmuştu her taraftan mâil-i semt-i fenâ

Nesl-i pâkinden ânın Şükrü Efendi nâm zât
Yaktı ol kendin a'lâ kıldı bak tarh-ı binâ

Bir muvahhid çıktı Âgâh söyledi tarihini
Bu ibâdet-gâh-ı vâlâ şimdi oldu dil-guşâ

Bu kitâbeye göre camii, 1318/1900-1'de Necmeddîn'in adında bir zâtın torunlarından Şükrü Efendi tarafından yenilenmiştir. Buna göre ilk yapılışı XVIII. Asır olmalıdır²⁰. Ancak bu kitâbe şu anda yerinde mevcut değildir. Türbe, günümüzde Hacı Bayram kadar olmasa da, çokça ziyaret edilen ve bilinen bir yerdir. Dinler tarihçisi Hikmet Tanyu'ya göre Ankara da Hacı Bayram ve Hüseyin Gazi türbelerinden sonra en çok ziyaretçisi olan türbedir²¹.

Taceddîn Velî'nin camiine gelince, camii de aynı adı taşıyan türbeye bitişik, kesme taş duvarlı, kiremit çatılı bir yapıdır. Boyuna dikdörtgen plânlı, tamamen

kesme taş kaplama olarak yapılmış beden duvarlarındaki pencereler ve kapı kemerlerinin şekli, eserin çok geç devre ait olduğunu göstermektedir. Bazı günümüz araştırmalarında bu binanın ilk defa Kanunî Sultan Süleyman (ö. 1566) Döneminde Celvetî Tekkesi olarak yapıldığı rivâyeti yer alırsa da²², gerek yapının mimari özelliği gerekse Celvetiye Tarikatının çıkış tarihi göz önüne alındığında XVII. Yüzyıldan geriye gitmesi mümkün görünmemektedir²³. Camiinin beden duvarlarındaki işçilik ve organlardaki inşâ tarzı XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başını gösterir. Kapının üzerindeki tuğrânın altındaki kitabede bu yenilenme yazılıdır²⁴:

Tâc-dâr-ı tâc-dârân Hazret-i Abdülhamîd
Yapdı bu dergâhı Tâceddîn tahsine sezâ
Söyledi Câhid kulu lutfen tamâm tarihini
Bin üç yüz on dokuzda oldu bu camî binâ

Hulûsî 1319/1901

Türk Tarih Kurumunun özel isteği üzerine 1942 yılında Ankara Kitâbeleri adlı çalışmayı yapan M. Yusuf Akyurt, ilgili kitâbeden bahsederken şu başlıkla başlar: “Ankara’da Tek Ahmed Paşa Mahallesi’nde Tâcüddin Câmii ve Türbesi, A Kapısı Üzerindeki Tamir Kitâbesi: 0.45X1.05 m. Ölçüsünde”. Akyurt, eserinin arkasında Şekil: 82’de Dergâh’ın planını verir. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz başlık altında tamir kitâbesini Arap harfleri ile verdikten sonra, “Türk Harfleri İle Kitâbenin Metni” başlığı ile yeni harflerle aktarır²⁵.

Tâceddîn Velî’nin camii, türbesi ve dergâhı ile tam bir külliye diyebileceğimiz bu eserle, yapılışından günümüze kadar Osmanlı padişahlarının ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Türbeye geçiş kapısının üzerindeki kitâbe II. Mahmud dönemi, camii kitâbesindeki tarih ise II. Abdülhamîd zamanını göstermektedir. Günümüze intikal eden yapılardan türbenin II. Mahmud zamanında onarıldığı, camiinin ise Abdülmecîd döneminde başlatılan inşâsının II. Abdülhamîd Han tarafından bitirildiği anlaşılmaktadır.

Külliyenin ilk planı bilinmemektedir. Ancak bugünkü haline bakarak, Tâceddîn Câmii’nin zaviyeli câmilerden olduğunu, toplu duâ ve zikirlerin camii içerisinde yapıldığını söyleyebiliriz. Bu söylenen tespiti doğrular mahiyette, dergâh binası avlu duvarının doğusunda, doğrudan camii avlusuna açılan bir kapı bulunmaktadır.

Bugün ilk tesis edilen külliye den geriye, Tâceddin Câmii, aynı çatı altında türbesi, Taceddin dergâh’ının meşrûta (Lojman) kısmı, çeşme ve camiinin güney kısmında etrafı duvarla çevrili hazîre kalmıştır. Tâceddin Camii imamı Muharrem Türk’ün şifahî beyanına göre camiinin kuzey tarafında şifalı bir kuyunun eskiden mevcut olduğu rivâyet edilmektedir.

Tekke ve zâviyelerin kapatılmasına ilişkin 30 Kasım 1341/1925 tarih ve 677 sayılı kanunun, “Mektep ittihazı mümkün olanların okul olarak kullanılmak üzere hususî idarelere devrini” öngören maddesi uyarınca²⁶, bir çok benzerleri gibi, Tâceddin Dergâhı da o tarihlerde, “Avlulu ahşap mektep” olarak Ankara Vilâyeti İdâre-i Husûsiyesi adına devredilmiştir.

Ankara, kale civarından genel görünüm

Çeşitli sebeplerle kamu kurumlarının mülkiyetine geçen tarihî vakıf yerlerin yeniden iadesini öngören 10 Eylül 1957 tarih ve 7044 sayılı kanun ve bu kanunun uygulama şeklini gösteren 19 Aralık 1963 tarihli Tüzük hükümleri uyarınca, tapunun 62 pafta 275 ada, 25 parselinde kayıtlı 485 metrekare bir arsa üzerinde bulunan Tâceddîn Dergâh'ının tapusu, 11 Kasım 1986 tarihinde tekrar Vakıflar Genel Müdürlüğü adına alınmıştır. Dergâh'ın haricinde kalan taşınmazların mülkiyeti ise, "Tâceddinzâde Mustafa Efendi Mazbut Vakfı" adına kayıtlıdır. Külliyyenin tamamının yönetimi, Vakıflar Genel Müdürlüğüne kayıtlıdır²⁷.

D-Tâceddîn Velî ve Oğlu Şeyh Mustafa'nın Şiirleri

Tâceddîn-i Velî ile ilgili bu çalışmamız esnasında, hazretin herhangi bir eseri olup-olmadığını araştırırken başında Tâceddîn Velî'ye ait olduğu kaydedilen dört sayfalık bir şiire rastladık²⁸. Şiirlerin başında: "Dîvan-ı Tâceddîn-i Velî Kuddise Sirruhu'l-Celiyy der Defîni Hâk-i İturnâk-ı Ankara" başlığı yer almaktadır²⁹. Ve şu şiirler yer alır³⁰:

Ey cümleye ma'bûd olan derdime dermân sendedir
Âşıklara matlûb olan derdime dermân sendedir

Aşktır beyim ana giden aşktır murada erdiren
Olmuş gönüllerdir gören derdime dermân sendedir

Aşktır tenimde cân olan mest-i elest insân olan
Âşıklara îmân olan derdime dermân sendedir

Sensin Kerîm Sensin Rahîm aşıklara aşkın naîm
Vaslın cinân hicrin cahîm derdime dermân sendedir
Tâceddînoğlu çâresi çoktan bezm-i avâresi
Lutfun senin çun çâresi derdime dermân sendedir
Geldin kapuya ki ya şükür irham lenâ yâ Rabbenâ
Sensin Kerîm Sensin Gafûr irham lenâ yâ Rabbenâ
İşim benim sehv u hatâ Cenâbına düşen atâ
İrciî'den gelen nidâ irham lenâ yâ Rabbenâ
Çûn ismindir Senin Rahmân, kamûya Sen ittin ihsân
Meded ile derman Senden irham lenâ ya Rabbenâ
Başım kodum bu meydâne, muntazırım ben ihsâne
Garîkım gerçi isyâna irham lenâ yâ Rabbenâ
Günâhım oldu gâyetsiz Senin lutfun nihâyetsiz
Nice bulam nihâyetsiz irham lenâ yâ Rabbenâ
Tâceddînoğlu dir kaldım günâhım anladım bildim
Yüzüm kara Sana söyledim irham lenâ yâ Rabbenâ

İLÂHÎ

Yâ hafiyye'l-eltâf menbau'l-atâ
Huve'l-evvel huve'l-âhir yâ Mevlâ
Geçti ömrüm cümle işlerim hatâ
Huve'l-Evvel huve'l-Âhir yâ Mevlâ
Tehîdir elimiz yüzümüz kara
Düşeli derdine oldum avâra
Visâlin nûrudur budur çâre
Huve'l-Evvel huve'l-Âhir yâ Mevlâ
Visâlin meyinden içenler kandı
Bu fenâ mülkünden gönül usandı
Gayri kâim yoktur varım efendi
Huve'l-Evvel huve'l-Âhir yâ Mevlâ
Mağlûb-ı hevâyım kaldım sekrinde
Geçir avâyıktan koma mekrinde
Zâkirîn olayım kalbim fikrinde
Huve'l-Evvel huve'l-Âhir yâ Mevlâ
Tâceddîn ođludur ey ulu Settâr
Ten Senin cân Senin alma da ne var
Gerçi kim âsım-ı mahsûd-ı dîdâr
Huve'l-Evvel huve'l-Âhir yâ Mevlâ

İLÂHÎ

Sâl ki olmaz tecellî bulmasa kalıb-ı safâ
Zira kim ve en leyse li'l-insâni illâ mâ saâ
Bahâne gerek fazlına yani esbâbladır
Her amel bahânesiz olmaz, ve'llezîne câhedû finâ
Dinlemez ücret ile ol amel li-vechi'llâh
Çıkar iki cihânı kalbinden cennet dahî sivâ
Tâceddînoğlu gerek amel zâtın bizzât
Kat'ola ücret kesbile amel kizipdir da'vâ

İLÂHÎ

Kerem eyle İlâhî kıl inâyet
İre kalbime muhabbet câna gayret
Bahar irup muhabbet öte bülbül
İrişe şem' açıla verd-i cennet
Maâşımı idüp tebdîl-i meâda
Ki her şeyde görüne ilm-i ibret
İçüp aşkının şerâbın mest olam ben
Yolunda ölmek ola câna minnet
Ki feth it Küntü kenzen sırrını Sen
Açıla Men araf sırrına kurbet
Ki Semme vechi'nin lutfuna îrgör
Ayân ola her eşyâda hakikat
Beni öldür ölem ölmezden evvel
Ecel ardında oldu çünkü devlet
Budur Tâceddînoğlunun niyâzı
Fenâ bulup aradan gide kesret

DİĞER

Hudayâ it hidâyet eyle talep
Beni nefsin elinden Sen emîn it
Değil mi rahmetin kahrına gâlip
Beni nefsin elinden Sen emîn it
Efendiye münâsip lutf u şefkat
Kula düşen recâ Mevlâ'ya minnet

İki âlem Senin taht-ı hükûmet
Beni nefsin elinden Sen emîn it
Elindedir Senin bozmak düzetmek
Sana lâyıy yine görmek görünmek
Değil mi ululuk çun cürmü örtmek
Beni nefsin elinden Sen emîn it
Kamûya sen Velî'sin var velâyet
Velîlere nîçun olmaz himâyet
İdip ahvâlimi hıfz-ı hırâset
Beni nefsin elinden Sen emîn it
Kamû ahvâlimi iddim havâle
Ki Sensin irgören cümle kemâle
Sıgınırum celâlinden cemâle
Beni nefsin elinden Sen emîn it
Tâceddînoğlu oldu hevâya yâr
Sivâyı eyledi nefsim benim kâr
Yine Senden olur derdime tımar
Beni nefsin elinden Sen emîn it

DİĞER

Âşık visâle iremez ma'sûka rıza virmeyince
Maksûda nâil olamaz hâne tenhâ kalmayınca
Noksan görmez âşık yârde ayıp görmez o
Bir şeyde anlamaz âşık bir yerde murâdına ırmeyince
Âşık sa'y ider vuslata aldanmaz âşık faslına
İrişmez kimse ehline Hak'tan uzak olmayınca
Âsân değil aşk yolları, mest-i ezel bülbülleri
Anlamaz aşkın dilleri tercümân olmayınca
Tâceddînoğludur kande aslı ve fer'i bende
Bu sûret âriyet Sende bulup görmeyince

DİĞER

Ki Sensin Hâlık'ım halkeyleyen Sen
Senindir merhamet şefkat Allahım
Kime ağlayım kime boynum eğem ben
Senindir merhamet şefkat Allahım

Ademden çun getirdin velîmiz
Diyâr-ı gurbete düŖdük garîbleriz
Sana lâyıık nemiz var boş elimiz
Senindir merhamet Ŗefkat Allahım

Senin bahŖin efendim hâk sûtret
Azîm lutfun değil mi nefh-i kudret
Visâlin aŖkına çün oldu cennet
Senindir merhamet Ŗefkat Allahım

Hidâyet it her iŖ ola müsâdıf
Açıla genc ola nush-u maârif
İrup vahdet olam sırrına ârif
Senindir merhamet Ŗefkat Allahım

İder Tâceddînoğlu gerçi kîm hamd
Nice olur sana lâyıık ol Ŗükür ü hamd
Kapundan padiŖâhım eyleme red
Senindir merhamet Ŗefkat Allahım

DİĞER

Kaldık kamu avâreler Senden inâyet
Yâ neylesun biçâreler Senden inâyet pâdiŖah

Mü'min değil râhat eri fânî değil râhat yeri
Sâlik nice bulsun Seni Senden inâyet pâdiŖah

Girdim yola girdim yola virdim vârim iŖ bu yola
Kime soram hâlim nola Senden inâyet pâdiŖah

Eęer sâlih eęer âsî kamû vaslın avâresi
Lutfun Senin çun çâresi Senden inâyet pâdiŖah

Oldu gafûr ismin Senin rahmet Senin ismin Senin
Âlem Senin yâ ben kimin Senden inâyet pâdiŖah

Kime açam ben hâlimi kim dinlesun feryâdımı
Lutfeyle Sen al elimi Senden inâyet pâdiŖah

Tâceddînoğlu gidelum bir ehle hizmet edelum
Kudret Senin ne diyelim Senden inâyet pâdiŖah

DİĞER

Kulun mülkü yoktur Senin hükmünde
Efendim her halde muînim Sensin Sen
Zâhirim bâtınım Senin elinde
Efendim her halde muînim Sensin Sen

Her ne itsen iden elde Senin
Fâil-i mutlaksın iruşur elin
Sana gâyet hâzır ne itsem bilin
Efendim her halde muînim Sensin Sen

Kula düşen kendi günâhın bilmek
Efendiye lâıyk şuçundan geçmek
Hiç ola mı Senin kapundan gitmek
Efendim her halde muînim Sensin Sen

Bir abd-i âcizim ne itsem gerek
Cenâbınla lâıyk ne tutsam gerek
Hazretine Senin iletsem gerek
Kapundan gitmezem neylersen eyle

İki âlem senin gayrı kimindir
Kapundan gitmezem neylersen eyle
İbtidâ ve intihâ cümle Senindir
Kapundan gitmezem neylersen eyle

Ne tâatım var ne efgân ne âhım
Senin lutfunla mağrûrum pâdişahım
Velî te'dibe lâıyktır günâhım
Kapundan gitmezem neylersen eyle

Tâceddînoğludur her şeyde âlim
Afveyle günâhım bir ismin Halîm
Ne tâatım var ne efgân ne âhım
Senin lutfuna mağrurum pâdişahım

Gayri kimdir Rahîm yâ var mı Kerîm
Kapundan gitmezem, neylersen eyle
İbtidâ ve intihâ cümle Senindir
Kapundan gitmezem, neylersen eyle

Kulun ma'lûm efendisine hâli
Kapundan gitmezem neylersen eyle
Yüzü kara tehî dest bir kulundur
Kapundan gitmezem neylersen eyle

İder Tâceddînoğlu bu recâyı
Kabûl eyle ki kurban ola cânı
Fenâ bula ne ten kala ne cânı
Kabûl eyle ki kurban ola cânı

DİĞER

Nâm-ı nişan gitmeden âşık nice bulsun Seni
Arı nâmusu atmadan âşık nice bulsun Seni

Terk etmeyen cân-ı cihânı bulmaz Seni görmez ayân
Ey bî-zaman ey bî-mekân âşık nice bulsun Seni

Yol bulmaya komaz hevâ, mâni' olur hubb u sivâ
İtmez isen derde devâ âşık nice bulsun Seni

A'mâ nice bulur seni deryâ ola çeşmi kanı
Meğer çeker lutfun anı âşık nice bulsun Seni

Hiç var mıdır ki ötmez bülbül kamu yol bulamaz
Kendiliğinden varamaz âşık nice bulsun Seni

Tâceddînoğlu konulmasa cân-ı elest sunulmasa
Senden yana dönülme âşık nice bulsun Seni

Enver Behnan Şapolyo'nun eline geçen ve hâlen kayıp Divan'dan Tâceddinzâde
Şeyh Mustafa Efendi'ye ait diğer bazı beyitler de şunlardır³¹:

Bir acâip derde düşdüm anda yoktur intihâ
Nice olsun iş bu derde intihâ yok ibtidâ

***

Bu devâyı derdi aşk âşıkları ihyâ eder
Âşıkta insaf değildir istemek derde devâ

***

Gönül nice feryadınca ağlarsın
Ol yolu bilenlerden sormaktır
Nice efgân eder nice inlersin
Bu yolun yolcusu haber almaktır

Böyledir tâ ezel bu yolun hâli
Kimisi usludur bir kimisi deli

***

Dünya fanî, sen fânî
Âkil olan dünya sana aldanırım
Benim mülküm deyu bilenler kâni
Âkil olan dünya sana aldanır mı

Tenin bakî değil canın emânet
Pâk ile sevdadan etme hiyânet
Mukarrerdir hesap olur kıyamet
Âkil olan bu dünyaya aldanır mı

Gelip kimse bunda karar etmedi
Fenâ metândan alıp gitmedi
Çün bildi seğırtti işi bitti
Âkil olan dünya sana aldanır mı

Dönemin Ankara'sından bir kesit

Burada zikredilen şiirler, elimizdeki yazma nüshanın başlığına bakıldığında ilk bakışta Tâceddîn Velî'ye ait gibi görünmektedir³². Ancak şiirin maktâ' kısmında şairin adının "Tâceddînoğlu" olarak yazılmış olması bu tespiti şüphelendirmektedir. Şâirlerin hayatlarını ele alan Tezkirelerde Tâceddînoğlu adında bir şairin biyografisine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Diğer taraftan günümüz araştırmacılarından Sadi Bayram, Fuat Bayramoğlu'nun kendine verdiği Evrâdı Tâceddîn-i Velî adlı eseri yayınladığı makalesinde, Enver Behnan Şapolyo'dan nakille Üçüncü bölümünde Tâceddîn Sultan'ın Esrâr-ı İlâhî'lerinin bulunduğunu, yine şâir olan Tâceddînoğlu Şeyh Mustafa'nın ilâhîlerinin yer aldığından bahseder³³. Sadi Bayram ilâhilerinden bazı beyitler verelim diyerek, yukarıda verilen ilâhîlerin bazılarını zikreder³⁴. Anlaşıldığına göre bu çalışmada alıntı yapılan Dîvânçe'de hem Tâceddîn Velî'nin hem de oğlu Şeyh Mustafa'nın şiirleri beraber kaydedilmiş olmalıdır. Elimizdeki dört sayfalık yazma şiir risâlesine bakarak Divançe dedik, ancak aşağıda verilecek bilgilere bakılırsa bu sayfaların tam bir Divan'ın kopmuş parçaları olması ihtimali yüksektir. Eserin başında "Dîvân-ı Tâceddîn Velî" ibaresi yer alırken, içindeki şiirlerin makta beytinde "Tâceddînoğlu" mahlası zikredilmektedir. Yine bize bu konuda destek olacak bir referans da şudur: Enver Behnan Şapolyo, kendisine şeyhin yakınlarından Şemsîzâde Ahmed Efendi'nin Tâceddîn Velî'ye ait 1147/1735 tarihli yüz sayfadan fazla bir yazma eserini verdinden bahseder³⁵.

Bu eser, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde: Tâceddînoğlu Şeyh Mustafa Ankaravî'nin Evrâd-ı Şerîf'i yer almaktadır ki, bu evrâd Sadi Bayram tarafından yayınlanmıştır³⁶. İkinci bölüm: Şeyh Tâceddîn Sultan'ın Silsilenâmesidir. Bu silsilede son döneme kadar dergâh'ta postnişinlik yapanların adları yazılıdır. Üçün-

cü bölüm: Tâceddîn Sultan'ın Esrâr-ı İlâhî'sidir. Dördüncü bölümde: İlâhiyât-ı Tâceddînzâde yer alır. Şapolyo, bu eserin bir Tâcî Divanı olduğundan bahisle, edebiyat tarihinin zenginleşirebilecek bir mahiyet arzettiğinden bahseder³⁷. Bu eserin peşini bırakmayan araştırmacı Sadi Bayram, Tâceddîn Velî'nin sadece evrâdını bulduran Fuat Bayramoğlu'ndan fotokopi nüshası alır ve yayınlar³⁸. Yine yukarıdaki eserin içeriğine dikkat edilirse hem Tâceddîn Velî'nin hem de oğlu Şeyh Mustafa'nın şiirlerinden bahsedilmektedir. Yani yukarıda şiirlerde geçen Tâceddînoğlu mahlası açıkça, Tâceddîn Velî'nin oğlu Şeyh Mustafa Efendi olmalıdır. Bu şiirlerin Tâceddîn Velî'nin veya oğlunun olup olmaması bir tarafa şimdilik ilk defa yayınlanmış olması önem arz etmektedir. Kanaatimizce bu hususu ileriki zamanlarda yapılacak detaylı ve akademik çalışmalarla gün yüzüne çıkacaktır.

Yukarıdaki şiirler, muhtevâ olarak tekke tarzında İlâhî formunda yazılmış şiirlerdir. Şiirleri inceleyen Şapolyo'nun edebî değeri hakkındaki görüşü şöyledir: "Bu şiirler okunduğu zaman Şeyh Tâceddîn oğlu Şeyh Mustafa'nın büyük bir şair olduğu meydana çıkmaktadır. Bu eser, bir Tâcî Divan'ıdır. Edebiyat tarihimizi zenginleşirecek bir mahiyet arz etmektedir³⁹." Şiirlerin dili görüldüğü gibi Yûnus Emre'nin ilâhîleri kadar sâde ve anlaşılır. Genellikle âyetlere telmih yapıldığı göze çarpmaktadır. Ümit ederiz ki, bu şiirlerin yer aldığı Divan zamanla bulunur, insanların istifâdesine sunulur.

E-Tâceddîn Dergâhı'nın Türk Tarihindeki Yeri

Tâceddîn Dergâhı, Türk milletinin top yekun yeniden varolma mücadelesi Kurtuluş Savaşının kazanılmasında manevî bir merkez olarak simgeleşen ve İstiklâl Marşı'nın çatısının altında yazıldığı bir mekandır. Kanaatimizce Âkif'in bu eşsiz şiirini bir dergâh çatısı altında yazmış olması bir tesadüf olmasa gerektir. Mehmet Âkif Ersoy (ö. 1936) merhumun Burdur Milletvekilliği dönemi dahil Ankara'da kaldığı Nisan 1920-Mayıs 1923 tarihleri arasında üç yıl süre ile ikâmet ettiği ve İstiklâl Marşı'nı yazdığı Dergâh Evi'nin herhangi bir kitâbesi yoktur. Âkif eserini 17 Şubat 1921 tarihinde yazmıştır. Fakat birinciye mükâfat verileceği haberi üzerine eserini vermemiş, ancak Maârif Vekilinin yazılı ricası ve teminatı üzerine buna razı olmuştur. Diğer bir rivâyette, Âkif bu ödülü, Dâru'l-Mesâi adında fakir hanımların desteklediği bir kuruluşa vermiştir⁴⁰.

1920 yılında Maârif Vekâleti tarafından İstiklâl Marşı için bir müsâbaka açılır. Bu müsâbaka, dönemin Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanır. Türk Şâirlerinin Nazar-ı Dikkatine-Maârif Vekâleti'nden başlıklı ilânda gönderilecek eserlerin 23 Kânunuevvel 1336 (23 Aralık 1920) tarihinde, Maârif Vekâletince edebî bir hey'et tarafından seçileceği, 500 lira mükâfât verileceği, bestesi için de müsâbaka açılarak, kazanana ayrıca 500 lira verileceği bildirilmekte idi⁴¹. O dönemde Maârif Vekâletinin müsabaka açması üzerine 724 şâir başvurur. Ancak müsabakayı kazanacak şâir başvurmamıştı. Çünkü o memleketin kurtulacağını parayla söyleyemezdi. Maârif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'e göre bu marşı, ancak Âkif gibi biri yazardı. Yalnız Âkif'in ödüllü bir işe girmeyeceğini biliyordu. Ve ona şu özel mektupla bu teminatı verdi:

“Pek aziz ve muhterem efendim,

İstiklâl marşı için açılan müsâbakaya iştirak buyurmamalarındaki sebebin izalesi için pek çok tedbirler vardır. Zât-ı üstâdânelerinin matlup şiiri vücûda getirmeleri maksadın husûlü için son çare olarak kalmıştır. Asîl endişenizin icap ettiği ne varsa hepsini yaparız. Memleketi bu müessir telkin ve tehyic vasıtasından mahrum bırakmamanızı rica ve bu vesîle ile en derin hürmet ve muhabbetimi arz ve tekrar eylerim efendim.

5 Şubat 1337

Umuru Maarif Vekili

Hamdullah Suphi”

Bu rica mektubu üzerine Âkif, müsabakaya girdi. Maârif Vekâleti müsabaka için bir heyet seçmişti. Bu heyette Doktor Şâir Hüseyin Suat ve Bursa Meb’usu Şair Muhiddin Baba da, yer almaktaydı. Onlar da birer şiirle katılmışlardı. Ancak Âkif’in şiir yazmakta olduğunu duyunca, yarışmadan çekildiler ve sadece seçici kurula girdiler⁴².

Seçici kurulda bulunan Hüseyin Suat’ın aktardığına göre imzasız üç şiir finale kalır ve Âkif’in şiirinde de imza olmadığı halde tanurlar ve o şiiri seçerler. Ancak Hamdullah Suphi’nin 1 Mart 1921 Salı günü konuyla ilgili İstiklâl Marşı’nın Mecliste birinci müzâkeresi esnasında yaptığı konuşmasında kendi ifadesiyle, “Yedi tanesi en fazla evsâfi hâiz olarak görülmüş ve ayrılmıştır”⁴³. Hamdullah Bey bu oturumda şiiri okur ve büyük bir heyecan seli olur⁴⁴. Tâceddin Dergâh’ı Âkif’e o kadar ilham kaynağı olmuştur ki, dergâhın penceresinden etraftaki yeşilliğe bakarken,

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ,

derken toprağın altını düşünüyor ve şu mısra dudaklarından dökülüyordu:

Şühedâ fışkırarak toprağı sıksan şühedâ!

Hamdullah Suphi, Büyük Millet Meclisi’nde İstiklâl Marşı’nın bu iki mısramını okurken Nâfia Vekili Fâzıl Paşa hazırlanıp; şiir bitince tekrar okunmasını haykırarak rica edecekti. Ve üç kere yüksek sesle bağırması, ve arkasından meb’uslar marşı ayakta dört defa dinlemişlerdi⁴⁵. Yine Adnan Adıvar’ın meclis başkanlığındaki ikinci oturumda İstiklâl Marşı’nın bu şekilde Mecliste Maârif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından okunarak ayakta kabulü ise 12 Mart 1921 Cumartesi günü gerçekleşmiştir⁴⁶. Olayın görgü tanığı Eşref Edip o manzarayı şöyle canlandırır: “Maârif Vekili, bu marşı meclis kürsüsünden okuduğu zaman meb’usların alkışlarından meclisin tavanları sarsılıyordu. Ruhları o kadar heyecan kaplamıştı ki, bütün meclis yekâre bir kalp hâlinde dalgalanıyordu⁴⁷.” O anda Milletvekili olarak mecliste bulunan Âkif ise mahcubiyetinden, başını kollarının arasına sokmuş, sıranın üstüne yumulmuştu. Hatta Âkif’in utancından Meclis’te duramayıp, dışarı çıktığı da söylenmektedir⁴⁸. Yine Mehmet Âkif vefatından biraz önce şu cümlelerle memlekete ve millî tarihe armağan ettiğini

söylüyordu: “O şiir artık benim değildir. O, milletimin malıdır. Benim milletime karşı en büyük hediyem budur⁴⁹.”

İstiklâl Marşı, ilkönce Sebîlü'r-Reşad'da yayınlandı⁵⁰. Arkasından Hâkimiyet-i Milliye⁵¹ ve Yarın⁵² gazetelerinde, müstakil olarak yayınlanmıştır⁵³. Ayrıca Âkif, daha önce bulunduğu Kastamonu'da çıkmakta olan Açıköz Gazetesine İstiklâl Marşını kendi el yazısı ile yazıp, göndermiş ve 21 Şubat 1337/1921 tarihinde yayınlanmıştır⁵⁴. Gazetede İstiklâl Marşının baş tarafına yazılan şu cümleler çok anlamlıdır: “Şâir-i a'zam ve muhterem Mehmet Âkif Bey Efendi üstadımız, (İstiklâl Marşı) unvanlı bir bedîa-i nefiselerinin ilk neşri şerefini gazetemize lütuf buyurdular. Her mısraında Türk ve İslâm ruhunun ulvî ve mübârek hisleri titreyen bu âbide-i san'atı kemâli hürmet ve mubâhatla dercederiz.”

Gerçekten Hamdullah Suphi'nin marşın kabulünden sonraki meclisin ikinci müzâkeresinde bu şiirle ilgili söylediği şu söz İstiklâl Marşını tavsif etmek için yeterlidir: “Âkif Bey bu şiirini ilâhî bir belâgatla yazmıştır”⁵⁵. Yine edebiyat tarihçisi ve dilci Muharrem Ergin, İstiklâl Marşı'yla ilgili olarak şunları söyler: “İstiklâl Marşı müsâbakasına katılan bütün şiirleri gördük. İlk önce, bu şiirlerin hiç biri Meclis'i dahi tatmin etmemiştir. Edebiyatçılar olarak bizi de tatmin etmemekte ve hiç birisi Mehmet Âkif'in İstiklâl Marşının eline su dökecek bir şiir hüviyetinde görünmemektedir. Bundan sonra da hiç kimse aynı seviyede bir şiir yazamaz, yazamayacaktır⁵⁶.”

İstiklâl Marşı'nın bestesine gelince, 1930 yılına gelinceye kadar muhtelif kimse-lerin besteleriyle çalındı. İstanbul'un bir kısmında Öğretmen Zâtî Arca'nın, Kadıköy tarafında ise Ali Rıfat Çağatay'ın bestesi söylenmekte idi. 1924 yılında toplanan Maârif Vekâleti kurulu Ali Rıfat Çağatay'ın bestesinin tüm okullarda çalınması için bildirge yayınlamıştır. Marşın bestesi için de bir yarışma açılmış yirmi dört kişi katılmıştır. Marş 1930 yılına kadar bu besteyle çalınmış, aynı yıl Cumhurbaşkanlığı Orkestra Şefi Zeki Üngör tarafından yeniden bestelenmiş ve günümüze kadar çalına gelmiştir⁵⁷.

İstiklâl Savaşından sonra Ankara Palas'ta bir zafer balosu verilir. Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri, geç saatlerde baloya gelir. Salon hıncahınc doludur. Başlar merakla giriş kapısına çevrilir. Çünkü Gazi içeriye girmektedir. O anda İstiklâl Marşı çalmaya başlar. Gazi ve davetliler marşı kıpırdaman, derin bir huşû içinde dinlerler. Marş o anda resmen ilk defa çalınmaktadır. Marş bitince Gazi, takdirlerini ve memnuniyetini açıkca bildirir⁵⁸.

Âkif'in bu dergâha gelip, yerleşmesinin canlı şahidi, yanından pek ayrılmayan Eşref Edip bunu şöyle aktarır: “Ankara'ya gelince doğru Tâceddîn Dergâhı'na indik. O zaman Ankara'da mesken buhranı olduğu için herkes bir tarafa sığınmıştı. Tâceddin Dergâhı şeyhi, bir hürmet-i mahsusa olmak üzere dergâh'ı üstada tahsis etmişti. Dergâh deyince dervişler, âyinler hatıra gelmesin. Eşraftan birinin adetâ selâmlık dairesi. Ufak bir köşk gibi muntazam yapılmış. İçi dışı boyalı. Döşenip, dayanmış, güzel ve geniş bir bahçesi var. Türlü türlü meyvalar. Önünde bir şadırvan var, şarıl şarıl sular akıyor. Üstat Ankara'daki bütün

şiiirlerini ve İstiklâl Marşı'nı hep bu dergâhta yazmıştır⁵⁹." Eşref Edip, İstiklâl Marşı kabul edildikten sonra dergâh'ta samimi bir merâsim yapıldığından, Âkif'i tüm sevenlerinin ve dönemin milletvekillerinin onu tebriğe geldiğinden bahseder⁶⁰.

Bu dergâh, İstiklâl Marşı'nın yazıldığı mekan olarak Cumhuriyet tarihinde ilk defa 1949 yılında dönemin Ankara Belediye Başkanı Dr. Râğıp Tüzün tarafından tesbit edilmiş ve sokağına Şâir Âkif Sokağı adı verilmiştir⁶¹. Gerçekten o dönemde Râğıp Tüzün 1948-1950 yılları arasında Ankara Belediye Başkanıdır⁶². Başkan önce Âkif'in marşı, Tâceddin Dergâhında tekke odasında mı; yoksa ailesini Ankara'ya getirdiği zaman şeyhten kiraladığı evde mi yazmıştı, bunu araştırır. Bu tahkik esnasında Âkif'in aile dostunun kızı, Süheylâ Karan Hanımefendi'ye sorar. O da başkana, ailesinin şiirin yazıldığı tarihte Kastamonu'da olduğunu ve Âkif'in o zaman yalnız halde Tâceddin Dergâhı'nda ikâmet etmekte olduğunu, ayrıca şiiri de orada yazdığını bizzat kendinden işittiğini söyler⁶³. Aynı hanımefendinin beyanına göre bundan üç ay sonra, yaklaşık Haziran 1921 tarihinde Âkif, ailesini getirmek için Tâceddin Dergâhı şeyhinin evini kiralar⁶⁴. Yine o dönemlerde Eski Baytar Dairesi Kâtibi, Âkif'in tekke'de oturduğu bu odayı ziyaret etmek ister. Bir taksi ile Ulus'tan Tâceddin Dergâhı'na gider. Orada kimse kendisine yardımcı olamadığı için İmamı bekler. Camii'nin yaklaşık elli yıldır İmamlığını yapan Tefvik Efendi, kendisine refâkat eder ve Âkif'in İstiklâl Marşını yazdığı mesken'i ve odayı gösterir. İmam, son defa Âkif'i Mısır'da hacca giderken ziyaret ettiğini, daha önceden de tanıştıklarını söyler. Kâtip'in ziyaretten sonra kafasında canlanan şu fikirler, günümüz için de çok anlamlıdır diye düşünüyoruz: "Hiçbir tarafı görmeyen bu oda, Mehmet Âkif'in ömrünün saadet içinde geçtiği bir yerdi. Bugün bu bina devletin mülkiyeti altındadır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın tasarrufu altında... Acaba niye bu oda, Âkif'in beşinci, onuncu, on beşinci yıldönülerinde Ankara'daki okulların talebelerine gösterilmez ve "İşte burası her zaman okuyup durduğumuz İstiklâl Marşı'nı yazanın oturduğu yerdir; denilmez, onlara böylece eski Ankara'nın hâli anlatılmaz⁶⁵."

Halk arasında Tâceddin Dergâhı ve günümüzde Mehmet Âkif Ersoy Müze Evi olarak bilinen bina iki katlı, ahşap, karkas çatılı küçük bir yapıdır. Bu mekan ve külliye'nin yer aldığı çevre, şu anda tam bir mezbelelik görünümündedir. Türk milletinin bayrak, vatan gibi en mukaddes değerlerinden biri olan İstiklâl Marşı'na ev sahipliği yapmış olan bu yerin şanına uygun bir mekan haline getirilmesi zarurî görünmektedir. Tâceddin Dergâhı dahil bütün bir külliye, hâlen Hacettepe Üniversitesi merkez kampüsünün içinde yer almaktadır.

SONUÇ

Tâceddin-i Velî, Anadolu'da özellikle Ankara'da Celvetî tasavvuf okuluna ait bilinen tek dergâh olması ve yaklaşık üç asır bir süreden beri Hacı Bayram'dan sonra ikinci merkez olarak Ankara ve Ankaralılara maneviyât vermesi açısından

mühim bir mekândır. Bundan on-yirmi yıl evveline kadar o çevrede görülen halkın batıl inanç ve hurafe uygulamasının da günümüzde kalmayıp, İslâmî inanç ve kurallara uygun bir yer hâline gelmiş olması da ayrıca önemli bir gelişme te-lakkî edilmelidir.

Tâceddîn Velînin mensubu bulunduğu Celvetiyye tasavvuf ekolü, kurulduğu XVII. yüzyıldan itibaren İstanbul, Anadolu ve özellikle Balkanlarda etkili olmuş ve yayılmıştır. Gerek İstanbuldaki gerekse Anadolu'daki Celvetî tekkeleri, tek-kelerin seddi ve ilgasına kadar (30 Kasım 1925) nüfûz ve tesirini devam ettirmiş, bir çok mutasavvıf ve insan yetiştirmiştir. Bu tasavvuf ekolü Türk kültürüne ve Türk edebiyatına faydaları dokunmuş başta Azîz Mahmud Hüdâî (ö. 1038/1623) olmak üzere, Sarı Abdullah Efendi (1071/1661), Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi (ö. 1066/1655), Şeyhülislâm Hoca-zâde Es'ad Efendi (ö. 1034/1625), Nev'îzâde Atâullah Efendi (ö. 1045/1635), Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1925) ve burada ba-his konusu olan Tâceddin Velî gibi pek çok insan yetişmiştir. Celvetî tekkeleri kuruluşundan kapatılmasına kadar toplumun her kesiminden insanlar yetiştir-miş ve her sınıftan insana irşat faaliyetleri ile ulaşmıştır.

Mehmet Âkif, o günün şartlarında gece içine doğan mısraları Dergâh'ın duvarla-rına yazdığı rivâyetine göre, belki de mısralar şimdiki sıvanın altında hâlen dur-maktadır. Bu vesileyle biz de bu önemli mekânın içinde bulunduğu ve ona ya-kışmayacak bakımsız hâlden bir an önce kurtarılıp, dergâh ve çevresinin çevre düzenlemesi yapıлып, bir Mehmet Âkif veya İstiklâl Marşı Parkı şekline getiril-mesini arzu ediyoruz. Yine bu mekân hiç değilse belli günlerde Ankara'daki okullar tarafından ziyaret edilmeli, genç ve küçük yavrularımıza İstiklâl Mar-şının yazıldığı bu ortam sevdirelir, onların zihinlerindeki millî duygular canlı tutulmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

*AKYURT, M. Yusuf, Türk İslâm Kitâbeleri: Ankara Kitâbeleri, c. XI, Ankara 1942, TTK (Yazmalar Bölümü), Y. 605.

*BAYDAR, Mustafa, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Hatıraları, (Menteş Kitabevi) İstanbul 1968, 390 s.

*BAYRAM, Sadık, "Tâceddin Sultan ve Evrâdı", Türk Dünyası Tarih Dergisi, yıl. 8, sayı. 87, Mart 1994, ss. 45-53.

*CEBECİOĞLU, Ethem, Hacı Bayram Velî, (Kültür Bakanlığı Yayınları) Ankara 1991, 227 s.

*DEMİR, Sıddık, Ankaralı Gönül Erleri, Ankara 2000, 182 s.

*DURU, Kâzım Nâmi, Cumhuriyet Devri Hâtıralarım, (Sucuoğlu Matbaası) İstanbul 1958, 79 s.

*EDİP, Eşref, Mehmet Akif, c. I-II, (Âsâr-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşriyatı) İstanbul 1357/1938.

*ERAYDIN, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, (MÜİFV Yayınları) İstanbul 1994, 518s.

*ERDOĞDU, Şeref, Ankaram, (KB Yayınları) Ankara 1999, 450 s.

*ERGİN, Muharrem, "İstiklâl Marşımız ve Mehmet Âkif", Mehmet Âkif'i Anla-

- tıyorlar içinde, (Aydınlar Ocağı Yayınları) İstanbul 1986, 104 s.
- *ERİŞİRGİL, M. Emin, Mehmet Âkif: İslâmcı Bir Şâirin Romanı, (Maarif Kitabevi) Ankara 1956, V+506 s.
- *ERSOY, M. Âkif, Ersoy, Safahât, (Önsöz'den), (ABŞB Eğitim Kültür Dairesi Yayınları) Ankara 1999, 632 s.
- *HARÎRÎZÂDE M. Kemâleddin, Tibyânu Vesâilî'l-Hadâik fi Beyâni Selâsili't-Tarâik, c. I, Süleymaniye Kütüphanesi (İbrahim Efendi Bölümü), no. 430, V+391+4 s.
- *HEY'ET, el-Mu'cemu'l-Arabî el-Esâsî, (Larousse) Alekso 1989, 1347 s.
- *HÜSEYİN Vassaf, Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, c. III, Süleymaniye Kütüphanesi (Yazma Bağışlar Bölümü), no. 2307, 399 s.
- *İBNU'L-ARABÎ, Muhyiddin, Istilâhâtü's-Sûfiyye, (Ta'rîfât Eki) İstanbul 1300.
- *KARA, Mustafa, Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zâviyeler, (Dergâh Yayınları) İstanbul 1990, 477 s.
- *KONYALI, İ. Hakkı, Ankara Câmileri, (Kültür Matbaacılık) Ankara 1978, 111 s.
- *KUNTAY, Mithat Cemal, Mehmet Âkif, (Timaş) İstanbul 2001, 461 s.
- *Orta Anadolu Evliyâları, (Türkiye Gazetesi Yayınları) İstanbul 2004, 450 s.
- *ÖNEY, Gönül, Ankara'da Türk Devri Dinî ve Sosyal Yapıları, (AÜDTCF Yayınları) Ankara 1971, 394 s.
- *ÖZTÜRK, Nazif , "Tâceddin Dergâhı", (Yayınlanmamış Makâle), 3 s.
- *SARI Abdullah Efendi, Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebdei ve'l-Meâd, (Matbaa-i Âmirâ) İstanbul 1288, 311 s.
- *ŞAPOLYO, Enver Behnan, Ankara'nın Meşhur ve Eski Simâlarından Tâcettin Sultan, Ankara Belediye Dergisi, Sayı. 19, Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara 1958, ss. 23-24.
- * TÂCEDDİN-i Velî, Dîvânçe-i Tâceddîn, (Fotokopi Nüsha), 4 s.
- *TANSEL, Fevziye Abdullah, Mehmet Âkif, Hayatı ve Eserleri, (İrfan Yayınevi), İstanbul 1973, XIII+291 s.
- * TANYU, Hikmet, Ankara ve Çevresindeki Adak Yerleri, (Ankara Üniversitesi Basımevi) Ankara 1967, XV+432 s.
- *TEVETOĞLU, Fethi, Hamdullah Suphi Tanrıöver, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları) Ankara 1986, 303 s.
- *Türkiye'de Vakıf Âbideler ve Eski Eserler, c. I, İlâveli İkinci Baskı, (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları) Ankara 1983, 787 s.
- *ÜNGÖR, Etem, Türk Marşları, (Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları) Ankara 1966, 322 s.
- *YAHYA Yahyâ bin Sâlih el-İstanbulî, Mecmûatü'z-Zerâif Sandûkatu'l-Maârif (Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm), haz. M. Serhan Tayşi, (Ocak Yayıncılık) İstanbul 2002, 350 s.
- *YILMAZ, H. Kâmil, Azîz Mahmud Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı, (Erkam Yayınları) İstanbul 1990, 324 s.
- *YILMAZ, Necdet, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler, Ulemâ ve Devlet, (XVII. Yüzyıl), (OSAV Yayınları) İstanbul 2001, 584 s.
- *YÜCEBAŞ, Hilmi, Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif, (Bizerkonca Matbaası) İstanbul 1958, 240 s.

DİPNOTLAR

¹ bk. Enver Behnan Şapolyo, Ankara'nın Meşhur ve Eski Simâlarından Tâcettin Sultan, Ankara Belediye Dergisi, Sayı. 19, Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara 1958, s. 23.

² bk. Sıddık Demir, Ankaralı Gönül Erleri, Ankara 2000, s. 61.

³ H. Kâmil Yılmaz'ın Azîz Mahmud Hüdâî çalışmasında böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. bk. H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı, (Erkam Yayınları) İstanbul 1990, 324 s.

⁴ Enver Behnân Şapolyo, eline geçen ancak günümüzde kayıp olan Silsilenâme'de Tâceddin Velî'nin Ankara'ya Bursa'dan geldiğinin kaydedildiğinden bahsetmektedir. (bk. Şapolyo, a.g.e, s. 23.)

⁵ bk. Sıddık Demir, Ankaralı Gönül Erleri, ss. 60-63. ; Orta Anadolu Evliyâları, (Türkiye Gazetesi Yayınları) İstanbul 2004, ss. 157-158.

⁶ Şapolyo, a.g.e., s. 23.

⁷ Oğlunun adı bir günümüz çalışmasına Muttakî olarak geçer. Ancak bu isim hem yaygın olmaması hem de diğer kaynaklarda Mustafa olarak zikredilmesinden dolayı, biz Mustafa olarak zikrettik. bk. Sıddık Demir, Ankaralı Gönül Sultanları, s. 61.

⁸ Hey'et, el-Mu'cemu'l-Arabî el-Esâsî, (Larousse) Alekso 1989, s. 257.

⁹ Muhyiddin İbnu'l-Arabî, İstîlâhâtü's-Sûfiyye, (Ta'rifât Eki) İstanbul 1300, s. 8.

¹⁰ bk. Harîrîzâde M. Kemâleddin, Tibyânu Vesâilî'l-Hadâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik, c. I, Süleymaniye Kütüphanesi (İbrahim Efendi Bölümü), no. 430, v. 229b, v. 245a. ; Sarı Abdullah Efendi, Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebdei ve'l-Meâd, (Matbaa-i Âmira) İstanbul 1288, s. 145; Hüseyin Vassaf, Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, c. III, Süleymaniye Kütüphanesi (Yazma Bağışlar Bölümü), no. 2307, ss. 1-5. ; H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı, (Erkam Yayınları) İstanbul 1990, ss. 152-153. ; Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, (MÜİFV Yayınları) İstanbul 1994, s. 426.

¹¹ bk. Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram Velî, (Kültür Bakanlığı Yayınları) Ankara 1991, ss. 132.

¹² Şapolyo, a.g.e., s. 23. Ayrıca Sadi Bayram 1262/1845 tarihli ve Tâceddin Velî'nin soyundan olan Şeyh Osman Vâfi tarafından yazılan bir eserin kendisine Fuad Bayramoğlu tarafından verildiğini ve bu eserde yukarıda zikredilen silsilenin yer aldığını kaydeder. bk. Sadi Bayram, "Tâceddin Sultan ve Evrâdı", Türk Dünyası Tarih Dergisi, yıl. 8, sayı. 87, Mart 1994, s. 47.

¹³ H. Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye", DİA, c. VII, İstanbul 1993, ss. 274-275.

¹⁴ Tarikat tâclarındaki renkler ve şekillerin sembolik yorumları ve anlamları için bkz. Yahyâ bin Sâlih el-İstânbûlî, Mecmûatü'z-Zerâif Sandûkatu'l-Maârif (Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm), haz. M. Serhan Tayşi, (Ocak Yayıncılık) İstanbul 2002, 350 s.

¹⁵ bk. Şapolyo, Ankara'nın Meşhur ve Eski Simâlarından Tâcettin Sultan, s. 23.

¹⁶ Türkiye'de Vakıf Âbideler ve Eski Eserler, c. I, İlâveli İkinci Baskı, (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları) Ankara 1983, s. 397.

¹⁷ bk. İ. Hakkı Konyalı, Ankara Câmileri, (Kültür Matbaacılık) Ankara 1978, s. 88.

¹⁸ bk. Gönül Öney, Ankara'da Türk Devri Dinî ve Sosyal Yapıları, (AÜDTCF Yayınları) Ankara 1971, s. 122.

¹⁹ Öney, a.g.e., s. 88. Burada dikkatimizi çeken nokta hem 1942 yılında Ankara Kitâbelerini yazan M. Yusuf Akyurt hem de İ. Hakkı Konyalı bu kitâbeden bahsetmemektedir.

²⁰ Öney, a.g.e., s.88.

²¹ bk. Hikmet Tanyu, Ankara ve Çevresindeki Adak Yerleri, (Ankara Üniversitesi Basımevi) Ankara 1967, s. 78.

²² bk. Türkiye'de Vakıf Eserleri ve Eski Eserler, c. I, (İlâveli İkinci Baskı) s. 397.

²³ Çünkü Celvetiyye Tarîkatı, XVII. Yüzyılın başında yaşamış olan Azîz Mahmud Hüdâî (ö. 1038/1628)'nin tesis ettiği bir tarîkattır. (bk. Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler, Ulemâ ve Devlet, (XVII. Yüzyıl), (OSAV Yayınları) İstanbul 2001, s. 359; H. Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye", DİA, c. VII, İstanbul 1993, ss. 273-275.) Ayrıca sanat tarihçileri bu müştemilâtın durumundan, işçiliğinden XVII. ve XVIII. yüzyılın karakter ve özelliklerini taşıdığı tespitini yapmışlardır. (bk. Gönül Öney, Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları, s. 88).

²⁴ Bu kitâbenin günümüzde yapılan tüm çalışmalarda sağlıklı ve doğru bir aktarımına rastlayama-

dık. Maalesef bilimsel çalışmalardaki dikkatsizliğimiz ve vurdumduymazlığın gelecek kuşaklara yanlış bilgiler aktaracağı için bunun bir vebal olduğunu düşünüyoruz. Mesela, bazı çalışmalarda yukarıdaki beytin üçüncü mısranda yer alan, “Söyledi Câhid” ibâresi, “Söyledi âid” şeklinde okunmuş. (bk. M. Yusuf Akyurt, Türk İslâm Kitâbeleri: Ankara Kitâbeleri, c. XI, Ankara 1942, TTK Yazmalar Bölümü, Y. 605, s. 30. ; Gönül Öney, Ankara’daki Türk Devri Dinî ve Sosyal Yapıları, s. 89) Yine birinci mısradaki, “Hazret-i Abdülhamîd”, “Hazret-i Sultan Mecîd” okunmuş. (bk. İ. Hakkı Konyalı, Ankara Camileri, s. 88) Ayrıca günümüzde bu çalışmalardan tahkik etmeden alıp şeklinde aynı yanlışları aktaranları burada zikretmeyi gerek görmüyoruz. Sadece el-insâf diyor, böyle yapanları mutahakkık olmaya davet ediyoruz...

²⁵ bk. M. Yusuf Akyurt, Türk İslâm Kitâbeleri: Ankara Kitâbeleri, c. XI, s. 30.

²⁶ bk. Mustafa Kara, Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zâviyeler, (Dergâh Yayınları) İstanbul 1990, ss. 436-444.

²⁷ Burada aktardığımız Dergâh’ın günümüzdeki durumu, tapu ve tescili hakkındaki teknik bilgiler Dr. Nazif Öztürk’ün hazırladığı yayınlanmamış metinden alınmıştır. Nazif Öztürk, Tâceddin Dergâhı, s. 1.

²⁸ Bu dört sayfa yazma halindeki şiirin fotokopi nüshası Araştırmacı-Yazar Kâmil Şahin Bey’den alınmıştır. Fotokopi nüsha elimizdedir ve ek halinde bu çalışmanın sonunda yer alacaktır. Bildiğimiz kadarıyla bu şiirler ilk defa yayınlanmış olmaktadır.

²⁹ Tâceddîn-i Velî, Divânçe-i Tâceddîn, (Fotokopi Nüsha), s. 1.

³⁰ Bu şiirlerin tashih ve imlâsı aşamasında yardımlarını esirgemeyen Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Akkuş’a şükranlarımızı sunmayı bir borç biliriz.

³¹ Şapolyo, a.g.e., s. 24.

³² Bu dört sayfalık Divânçe veya Tâceddinoğlu Şeyh Mustafa’nın Divân’ının baş kısmından bir bölüm bu bildiri metninin eki olarak verilecektir, ayrıca bakılabilir. bk. Ek-1.

³³ Sadi Bayram, Tâceddin Sultan ve Evrâdı, s. 47.

³⁴ Bayram, a.g.e., ss. 47-48.

³⁵ Şapolyo, a.g.e., s. 23.

³⁶ Bayram, a.g.e., ss. 49-53.

³⁷ Şapolyo, a.g.e., s. 23. Gelelim Şapolyo’nun elde ettiği eserin serencâmına: Enver Hoca vefat edince vasiyeti üzerine kızları tüm kütüphanesini Milli Kütüphaneye vermek üzere başvururlar. Zamanın Milli Kütüphane müdürü, yeni bir binanın yapılmasını beklediklerinden ve yer olmadığından dolayı bağış kütüphaneyi alamaz. Aradan zaman geçince kızları İzmir Milli Kütüphanesine vermek isterler. Kendileri Ankara’da ikâmet ettikleri için kitapların nakliyesi problemi ortaya çıkar. Netice de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesine bağışlarlar. Teslim alınırken eserleri listeleri çıkarılmamış. Hatta teslim öncesi bazı sahaflar eserleri seçmiş ve almışlar. Kalanlar da adı geçen fakülte kütüphanesine verilmiş. Netice de Şapolyo’nun makalesinde bahsettiği Şeyh Derviş Muslu’nun te’lif ettiği bu eserin yeri ve nerede olduğu hâlen meçhuldür. (bk. Bayram, a.g.e., s. 46.)

³⁸ bk. Sadi Bayram, “Tâceddin Sultan ve Evrâdı”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, yıl. 8, sayı. 87, Mart 1994, ss. 45-53.

³⁹ Şapolyo, a.g.e., s. 23.

⁴⁰ bk. Kâzım Nâmi Duru, Cumhuriyet Devri Hâtıralarım, (Sucuoğlu Matbaası) İstanbul 1958, s. 16.

⁴¹ bk. Fevziye Abdullah Tansel, Mehmet Âkif, Hayatı ve Eserleri, (İrfan Yayınevi), İstanbul 1973, s. 96.

⁴² Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Âkif, (Timaş) İstanbul 2001, ss. 148-149.

⁴³ bk. T.B.M.M Zabıt Cerîdesi, Devre I, cilt 9, ss. 12-15, (01/03/1337, 2. baskı, 1954).

⁴⁴ bk. Fethi Tevetoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları) Ankara 1986, s. 160-161.

⁴⁵ Kuntay, a.g.e., ss. 149-151.

⁴⁶ T.B.M.M. Zabıt Cerîdesi, cilt 9, ss. 85-90, (01/03/1337, 2. baskı, 1954) ; Mehmet Âkif Ersoy, Safahât, (Muharrem Ergin tarafından Yazılan Önsöz’den), (ABŞB Eğitim Kültür Dairesi Yayınları) Ankara 1999, s. 29. Ayrıca İstiklâl Marşı’nın kabulü esnasındaki Meclis konuşmaları için bkz. Mustafa Baydar, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Hatıraları, (Menteş Kitabevi) İstanbul 1968, ss.

- 121-125.; Tevetoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, ss. 159-167.
- ⁴⁷ bk. Eşref Edip, Mehmet Akif, c. I, (Âsâr-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşriyâtı) İstanbul 1357/1938, s. 76.
- ⁴⁸ bk. Hilmi Yücebaş, Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif, İstanbul 1958, s. 66.
- ⁴⁹ bk. Eşref Edip, Mehmet Akif, c. II, s. 95.
- ⁵⁰ bk. Sebîlü'r-Reşad, 17 Şubat 1337 (1921) tarihli nüshası.
- ⁵¹ bk. Hâkimiyet-i Milliye, no. 111, 17 Mart 1921 tarihli nüshası.
- ⁵² bk. Yarın Gazetesi, no. 6, 17 Kasım 1921/1337.
- ⁵³ bk. İstiklâl Marşı, (Orhaniye Matbaası), İstanbul 1921/1337.
- ⁵⁴ Açıksöz, 21 Şubat 1337/1921 nüshası.
- ⁵⁵ bk. Baydar, a.g.e., s. 124 ; Eşref Edip, Mehmet Akif, s. 73.
- ⁵⁶ bk. Muharrem Ergin, "İstiklâl Marşı'mız ve Mehmet Âkif", Mehmet Âkif'i Anlatıyorlar içinde, (Aydınlar Ocağı Yayınları) İstanbul 1986, s. 100.
- ⁵⁷ bk. Etem Üngör, Türk Marşları , (Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları) Ankara 1966, ss. 71-72.
- ⁵⁸ bk. Hilmi Yücebaş, Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif, s. 67.
- ⁵⁹ bk. Eşref Edip, Mehmet Akif, s. 70.
- ⁶⁰ Eşref Edip, a.g.e., s. 71.
- ⁶¹ bk. M. Emin Erişirgil, Mehmet Âkif: İslâmcı Bir Şâirin Romanı, (Maarif Kitabevi) Ankara 1956, s. 421.
- ⁶² bk. Şeref Erdoğdu, Ankaram, (KB Yayınları) Ankara 1999, s. 138.
- ⁶³ bk. Erişirgil, Mehmet Akif, ss. 420-421.
- ⁶⁴ bk. Erişirgil, a.g.e., s. 421.
- ⁶⁵ bk. Erişirgil, a.g.e., ss. 421-425.